

«НАКЛЕПНИКАМ РОСІЇ» ОЛЕКСАНДРА ПУШКІНА – ВІРШ І НАВКОЛО НЬОГО

Максим Стріха
доктор фіз.-мат. наук,
професор,
дійсний член
АН вищої школи України,
професор Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка,
м. Київ

16 серпня 1831 року польські повстанці зятято боронили від наступу російських військ під проводом фельдмаршала *Паскевича* східне передмістя Варшави – Прагу. Європейські поети склали вірші на честь волелюбних поляків, чия героїчна боротьба проти величезної Росії здавалася, однак, приреченою. У французькій палаті депутатів нечисленна опозиція на чолі з легендарним генералом *Лафаетом* вимагала від уряду терміново надати повсталим збройну допомогу. Вся інтелектуальна й ліберальна Європа була беззастережно на боці польського повстання, натомість більшість монарших дворів підтримували «європейського жандарма».

Того ж дня найбільший російський поет *Олександр Пушкін* написав вірш «Наклепникам Росії». У ньому він гнівно таврує «народних речників», які надумали втрутитися в незрозумілі для них «домашні суперечки» слов'ян. Пушкін безпомилково відчуває: Європа ненавидить Росію. Це йому болісно. Але він відразу ж переходить у площину звинувачень: це ж ми, росіяни, перемогли Наполеона, якому ви корилися, це ми принесли Європі (ціною власної крові!) «волю, честь і мир». При цьому поет зовсім не переймається тим, що така «воля» означала лишень повернення до влади династій, скинутих французькою революцією. Про що сам Пушкін у знищеному X розділі «Євгенія Онегіна» відгукнувся вельми саркастично.

Але в карбованих рядках вірша «Наклепникам Росії» Пушкін – бездоганний офіційний патріот. Він вигукує: спробуйте лишень зачепити нас, і вся величезна Росія встане у збликах «сталевої щетини!» (який моторошний і по-справжньому блискучий поетичний образ). А для ворожих сил у російських полях знайдеться доволі місця – серед «нечужих для них» могил вояків «великої армії» Наполеона.

Словом, за спостереженням відомої американської літературознавиці *Еви Томпсон* (в 2011 році видано український переклад її монографії «Трубадури імперії: російська література і колоніалізм»), за войовничістю риторики цей вірш лишає далеко позаду найпалкіші тексти «барда імперіалізму» *Р. Кінлінга*. Є в ньому й один пасаж, на який англійський нобелівський лауреат взагалі ніколи не спромігся б. Пушкін чесно наголошує: суть боротьби, яка розгортається на теренах Польщі, полягає в тому, чи зіллються всі «слов'янські струмки» у великому «руському морі», а чи воно зникне. Отже, Росія здатна жити лишень як імперський організм, поглинаючи інших, або ж вона загине. Саме так, і не інакше.

Надруковано «Наклепникам Росії» було через місяць по написанні, у вересні, в спеціально виданій брошурі «На взяття Варшави» (на той час столицю Польщі, попри героїзм її оборонців, було вже захоплено). Надруковано разом з іще двома віршами самого Пушкіна і **Василя Жуковського** – таким же політично заангажованим. (Для нас, українців, цікаво, як у поезії «Бородинська річниця» (Варшава впала якраз на 19-ті роковини Бородинської битви) Пушкін переймається тим, за ким залишиться Волинь і «спадщина Богдана», чий буде древній Київ). Але цитують сьогодні не «Бородинську річницю» (текст у певному сенсі ще тенденційніший і заангажованіший – але, врешті-решт, і в Пушкіна, і в інших провідних російських поетів можна знайти безліч тріскотливих мілітаристських декларацій). Цитують саме «Наклепникам Росії» – як художньо довершений текст, де апологію російського імперіалізму вкладено в досконалі пушкінські шести- й чотиристопові ямби.

Цей вірш викликав у Росії після написання захоплену реакцію. Його поспішили перекласти французькою й німецькою, аби донести інвективи до тих, кому їх було адресовано (щоправда, сам Пушкін був від тих перекладів не в захваті – вони справді не відтворювали експресії й літературних чеснот першотвору). Прогнозована була й реакція поляків. У гіркому й трагічному посланні **Адама Міцкевича** (який тільки випадково спізнився шляхом до повсталі Варшави – й тому вцілів) «До приятелів-москалів» Пушкін легко впізнав себе:

**На інших, може, з вас ще гірша кара впала,
Хтось, може, звабився принадою чинів,
І плазують душа перед тираном стала,
І він поклони б'є там, де поріг царів,
Продажним язиком його тріумфи славить
І з муки братньої глузує перед ним,
Моєю кровію свого меча кривавить
І гордий злочином, як подвигом гучним.**

(переклад **М. Рильського**)

Пушкін не забарився відповісти віршем «Він жив посеред нас», у якому звучить зверхність приреченого на «цивілізаційну місію» росіянина над «відсталим» поляком, плюс екзистенційна образа на Міцкевича, якого він вважав був за свого, і який відплатив, мовляв, за це чорною невідячністю...

Щоправда, лунали в Росії й чесні, тверезі голоси. Друг Пушкіна й Міцкевича князь **Петро В'яземський** записав до своїх нотатників: «За що відроджуваній Європі любити нас? Чи вносимо ми хоч шеляг у скарбницю спільної просвіти? Ми гальмо в рухах народів до поступового вдосконалення, морального й політичного. Ми поза відроджуваною Європою, а між тим тяжіємо до неї. Народні речники... могли б відповісти йому коротко і зрозуміло: ми ненавидимо, чи, краще сказати, зневажаємо вас, тому що в Росії поетові, як ви, не соромно писати й друкувати вірші, подібні до ваших». Але цей голос був майже самотній – як майже самотній сьогодні голос **Ігоря Іртеньєва**, який наважився засудити Путінську Росію – пряму спадкоємицю Росії Миколи I, який, як вважають, прямо замовив Пушкіну написати «Наклепникам Росії».

Не випадково сьогодні західні адепти «руського міра» зі щедру проплачуваних Москвою кафедр русистики воліють про ці вірші не згадувати. Професорка римського університету Ла Сапієнца **Оксана Пахльовська** нещодавно розповідала авторові, що ця нехить набула вже обрисів відвертого цензурування на славістичних конференціях (вони, на жаль, досі переважно контролюються саме русистами) доповідей, які торкаються дражливих для сьогоднішньої Росії моментів російської-таки культурної спадщини. Адже значно приємніше й безпечніше дискутувати про особливості лірики «болдинської осені»...

Але читати й перечитувати «Наклепникам Росії» необхідно. Бодай для того, щоб зрозуміти: **Дмитрій Кісельов** є всього-тільки здібним продовжувачем справи великого Пушкіна, здатним так само переконливо брехати, погрожувати, і, схоже, щиро ображатися на тих, хто не визнає за Росією її «цивілізаційної місії». Інша річ, що й сам Пушкін лишень продовжував традиції старця **Філотія**, який ще за три з половиною століття перед написанням «Наклепникам Росії» стверджував: *два Рими впали, третій – Москва – стоїть, а четвертому – не бувати...*

Цим і зумовлене моє бажання дати, нарешті, сучасний український переклад вірша-апології російського імперіалізму. Річ у тому, що великі поети нашого минулого – **Михайло Старицький, Микола Зеров, Максим Рильський, Микола Бажан** та інші – перекладали Пушкіна багато й охоче. Особливе місце в історії нашого перекладу посідають без перебільшення конгеніальні

версії «Євгенія Онегіна» й «Мідного вершника» пера **Максима Рильського**. Але на переклад «Наклепникам Росії» ніхто з наших провідних перекладачів так і не наважився – надто «чужий» був для них цей вірш.

(Цікаво, що, переклавши ще в 1920-ті рр. «До приятелів-москалів», уже в «ліберальні» роки «хрущовської відлиги» Рильський встиг перекласти й сонет **Павола Гвездослава (Орсага)**, де класик словацької літератури відверто полемізує з російським генієм:

**Ти помилився, Пушкіне великий,
В роздратуванні мовивши сліпим,
Що в руськім морі злитися однім
Повинні всі слов'янські наші ріки.**

Годі й казати: таку полеміку Рильський міг вести лишень у перекладі, і лишень у відносно ще вільному 1963 році).

Олександр Пушкін «Наклепникам Росії»

(16 серпня 1831 року)

**Народні речники, що вам неспокій сіє?
Навіщо ви шлете анатему Росії?
Що вас обурило? Чи заколот Литви?
Облиште: се ж бо пря слов'ян поміж собою,
Домашня давня пря, вже зважена добою,
Питання, що його розв'яжете не ви.**

**Віддавна вже поміж собою
Сі ворогують племена;
Не раз хилилась під грозою
І їхня, й наша сторона.
Бундючний лях впаде в покорі
Чи вірний росс поляже в ніч?
Слов'янські всі струмки зіллються в русь-
кім морі?
Воно зміліє? В цьому річ.**

**Облиште нас: не ваші жалі
В криваві внесено скрижалі,
І вам ніколи не збагнуть
Родинних суперечок лють;
Для вас німі і Кремль, і Прага;
Приваблює без сенсу вас
Борні та відчаю відвага –
І ви зненавиділи нас...**

Натомість у зібраннях творів Пушкіна, які друкувалися на межі 1940–50-х років, уміщували переклад **Ігоря Муратова** – по своєму сумлінний, але переобтяжений навпростець перетягнутими з оригіналу словами, які й тодішньому читачеві мусили здаватися русизмами. Адже то був час, коли газета «Правда» таврувала словник, що подавав як відповідник до російського «двор» не лише українське «двір», а й «подвір'я».

А інший перекладач, уже «комсомольського призову», рядок «*костер был светел и высок*» перекладав у річищі офіційних вимог як «*костер був світел і висок*».

Але в майбутніх антологіях і хрестоматіях зарубіжної поезії для наших шкіл та вишів цей вірш неодмінно таки має бути – бодай для того, аби молоді громадяни України не плекали жодних ілюзій щодо справжніх намірів і почувань свого великого історичного сусіда. ■

**За що ж? Кажіть: за те, що в колі
Руїн вогнем пойнятої Москви
Не визнали зухвальця волі,
Перед яким тремтіли ви?
За те, що в прірву повалили
Ми грізно знесений над царствами кумир
І кров'ю власною сплатили
Європи волю, честь і мир?**

**Ви грізні на словах – тож спробуйте на ділі!
Чи богатир старий вже підупав на силі,
Щоб ізмаїльського багнета загвинтить?
Чи руського царя не коряться вже слову?
Європу не здолаєм знову?
Забули, ворогів як бить?**

**Чи мало нас? Хіба від Пермі до Тавриди,
Від зимних фінських скель до спечної Колхіди,
Від збуреного раз Кремля
Аж по Китаю вічні стіни
В огні сталевій щетини
Не встане Руська вся земля?..**

**Хай, речники, ваш гнів огніє
Й веде полки ворожих сил:
Їм місце є в полях Росії
Між нечужих для них могил. ■**

Переклав Максим Стріха